

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

УДК 930:327(477)+560"1914/1918"

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984.2025/3.37>**Гасанов Г.**Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКІ ЗВ'ЯЗКИ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ БОГДАНА СЕРГІЙЧУКА

У статті проаналізовано науковий доробок одного з відомих дослідників Богдана Сергійчука з історії українсько-турецьких зв'язків періоду Першої світової війни. Здійснені систематизація та комплексний аналіз наукового доробку Б. Сергійчука з теми, який становить дев'ять публікацій, в тому числі монографію і дисертацію в широких хронологічних рамках. Проаналізовано здобутки дослідника у дослідженні наукової літератури та опрацюванні історичних джерел, у яких відображені союзні відносини між Україною і Османською імперією під час Першої світової війни. З'ясовано науковий внесок дослідника в прирощення знань з окремих фактів і подій історії українсько-турецьких взаємин у 1914–1918 рр. Йдеться про факти з історії суспільно-політичної, пропагандистської, просвітницької діяльності Спілки визволення України в Туреччині, про обставини підписання Брест-Литовського договору 9 лютого 1918 р. між двома країнами та налагодження дипломатичних відносин тощо. Обґрунтовано особливості творчого стилю історика та співвідношення теоретичного і фактологічного балансу його досліджень. Встановлено, що в монографії Богдана і Володимира Сергійчуків «На межі двох світів» органічно поєднуються аналітичний та синтезний методи і концептуальний підхід. Стверджується, що праці Б. Сергійчука засвідчують не тільки розуміння теми українсько-турецьких відносин у 1914–1918 рр., але і глибоке знання їх джерельної бази, в тому числі турецькомовної. Відзначено, що така обставина вигідно вирізняє роботи автора в українському науковому середовищі, тому є потреба і можливість їх подальшого історіографічного осмислення.

Ключові слова: історіографія, публікації Б. Сергійчука, українсько-турецькі відносини, Османська імперія, Спілка визволення України, дипломатія УНР, Брест-Литовський договір.

Постановка проблеми. Історія українсько-турецьких зв'язків наразі набула особливої актуальності на тлі розв'язаної Росією війни на поневолення українського народу і знищення його держави. Крім того, що бойові дії відбуваються і в прилеглому до турецьких та українських берегів Чорному морі, Туреччина залишається стратегічним партнером України, що потребує виваженого наукового підходу до історії, сучасної практики та перспектив відносин двох країн. Ці відносини вперше з часів Гетьманщини та Запорозької Січі були відновлені у 1914 р. завдяки Спільці Визволення України і підтримані на урядовому рівні, коли Туреччина першою визнала

незалежність України 9 лютого 1918 р в межах Брест-Литовського договору. Важливо, що навіть після поразки українських визвольних змагань і входження у 1922 р. УСРР до складу Радянського Союзу, турецький уряд тривалий час продовжував визнавати державний провід Української Народної Республіки в екзилі.

Позаяк тема українсько-турецьких зв'язків має суспільну актуальність і міжнародне значення, їх історія привертала увагу багатьох дослідників. Проте вітчизняним дослідникам, як правило, бракувало знання турецької мови та можливості доступу до архівних документів Туреччини, а турецькі науковці мало переймалися студіями

цього відносно короткого періоду взаємовідносин. Натомість Богдан Сергійчук, який 12 років працював у дипломатичних місіях України у Турецькій Республіці, увів у науковий обіг раніше невідомі документи і значною мірою заповнив прогалини у дослідженні громадських і державних українсько-турецьких контактів у 1914–1918 роках. Наукова спадщина дослідника, автора кандидатської дисертації «Українсько-турецькі відносини в першій чверті ХХ ст.» досить вагома, але недостатньо вивчена і потребує спеціального історіографічного осмислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Спеціальні дослідження наукових праць Б. Сергійчука відсутні, але окремі публікації історика побіжно розглянуті в нечисленних історіографічних оглядах. Зокрема, в одній із перших розвідок, присвячених огляду літератури з історії українсько-турецьких відносин 1914–1920-х рр. Я. Попенко обмежився лаконічним переліком тематики досліджень Б. Сергійчука: налагодження українсько-турецьких зв'язків через філію СВУ в Константинополі; відносини між УНР та Туреччиною в контексті підписання Брест-Литовської угоди; діяльність українського посольства в Туреччині; роль вітчизняної дипломатії в справі визнання Української Православної Церкви [14, с. 289]. Неодноразово, але фрагментарно досліджував праці Б. Сергійчука Г. Гасанов, який, зокрема, відзначив вагомий внесок українського тюрколога у поповнення джерельної бази історії українсько-турецьких відносин 1914–1920 рр. шляхом публікації невідомих раніше документів з Османського архіву [8].

В іншій публікації історіографічного змісту В. Гудзь і Г. Гасанов також розглянули дослідження Б. Сергійчука, але сукупно з працями інших науковців і у вузькому контексті участі СВУ в організації «Константинопольської акції» [9]. Зокрема, автори посилаються на праці історика [9, с. 43, 47], у яких встановлено, що СВУ витримувала свою стратегічну лінію на те аби «українці прийняли ворогів Росії як своїх приятелів» [23, с. 60] і сприяла розумінню турками ваги українського питання за часів Першої світової війни [16, с. 60].

Загалом щодо науково-теоретичного внеску Б. Сергійчука у дослідження теми, то автори історіографічних студій, зазвичай, обмежуються короткими коннотаціями, як наприклад, у статті Г. Гасанова: «Водночас у публікаціях М. Несука, Володимира і Богдана Сергійчуків ґрунтовно досліджувалися проблеми українсько-турецьких

відносин в роки першого світового збройного протистояння» [1, р. 7]. Так само лаконічний в історіографічному підрозділі своєї дисертації І. Петренко: «Я. Дашкевич та Б. Сергійчук дослідили процес налагодження дипломатичних і політичних взаємин України з Туреччиною» [13, с. 5]. У історіографічному підрозділі капітальної монографії І. Матяш про іноземні представництва в Україні 1917–1919 років прізвище Б. Сергійчука згадується лише в довгому переліку дослідників теми [12, с. 31].

Попри монографію, дисертацію і статті Б. Сергійчука, які охоплюють період Першої світової війни, так само відсутні посилання на них у розлогіх історіографічних оглядах цього періоду [15]. Тому можна констатувати, що спеціальні історіографічні дослідження теми наукового внеску Б. Сергійчука у історію українсько-турецьких відносин відсутні.

З аналізу історіографічних досліджень теми випливає, що науковий доробок Б. Сергійчука відносно періоду Першої світової війни також спеціально не досліджувався і здебільшого лише згадувався або частково розглядався з-поміж інших студій українсько-турецьких взаємин у 1914–1922 років. При цьому, фактично залишено поза увагою дослідження науковцем багатьох подій, від 1914 р. і початків місії Спільки визволення України (СВУ) в Османській імперії до місії посольства радянської України і Анкарського договору 1922 року. Менше з тим, дослідницький доробок історика-тюрколога має значну наукову вагу і потребує спеціального всебічного дослідження, яке сприятиме осмисленню стану і перспектив історичних студій українсько-турецьких зв'язків не тільки у ХХ–ХХІ століттях. Адже в дослідженнях Б. Сергійчука аналізуються відносини двох країн у стані війни, їх дипломатичні зв'язки, підготовка спільних військово-політичних проектів, контакти з відновлення прав української Церкви та інші наукові проблеми, актуальні і наразі. Аналізуючи період Першої світової війни, враховуємо, що тоді існувала Османська імперія (Турецька Республіка була проголошена 29 жовтня у 1923 р.), але, як і більшість науковців, паралельно вживаємо назву «Туреччина» щодо інших часових відтінків.

Метою статті є комплексний історіографічний вимір наукового доробку Богдана Сергійчука з історії українсько-турецьких зв'язків у 1914–1918 рр.

Завданнями роботи є по-перше, систематизація та комплексний аналіз наукового доробку

Б. Сергійчука з теми; по-друге, дослідження історіографічних і джерелознавчих робіт науковця; по-третє, характеристика наукового внеску дослідника в прирощення знань з окремих фактів і подій історії українсько-турецьких взаємин у 1914–1918 рр.; по четверте, з'ясування особливостей творчого стилю та науково-теоретичного і фактологічного рівня досліджень історика.

Виклад основного матеріалу. За структурно-системною та історіографічною методологією доцільно поділити комплекс публікацій Б. Сергійчука на дві тематичні групи: дослідження історіографічного та джерелознавчого змісту; студії діяльності місії СВУ та її окремих представників у Стамбулі (Константинополі), а також обставин підписання Брест-Литовського договору УНР і Туреччини 9 лютого 1918 р. та формування їх дипломатичних представництв.

Що стосується історіографічних розвідок Б. Сергійчука, то на наш погляд, саме він у кваліфікаційній роботі [23] здійснив найбільш розлогий аналіз наукових студій українсько-турецьких відносин в першій чверті ХХ століття. Так, щодо історіографії ХХ ст., то історик відзначив, що за радянських часів дослідження зовнішньої політики незалежної української державності в період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. заборонялося. Можна було тільки розглядати угоду між Радянською Україною і Туреччиною, що була підписана 2 січня 1922 року в Анкарі [23, с. 10].

Зрештою, внаслідок огляду радянської та зарубіжної літератури, Б. Сергійчук дійшов висновку, що до розпаду СРСР відносини між УНР та Туреччиною висвітлювалися лише за кордоном у вигляді мемуарів та спогадів учасників подій, дипломатів, тоді як аналітичні об'єктивні дослідження були рідкісними [23, с. 14]. Серед останніх історик виділив невелику статтю в “Енциклопедії українознавства” [28]. Зауважимо лише, що у цій енциклопедичній статті дуже стисло висвітлені не лише контакти УНР, а й Української Держави і Спільноти визволення України [28, с. 3282–3283].

Тенденція замовчування української національної державності і українсько-турецьких контактів ХХ ст. спостережена вченим у сучасній російській тюркології. Як приклад цього, наведено видану в Стамбулі монографію А. Шамсутдінова [6], у якій автор згадав Україну лише в контексті візиту посольства УСРР М. Фрунзе для підписання Анкарського договору та його звіту більшовицькому керівництву [6, с. 67, 68]. Подібні факти замовчування української державної суб'єктності

у відносинах з Туреччиною у 1918–1920 р. спостережені Б. Сергійчуком і у монографіях західних дослідників турецької зовнішньої політики В. Гейла, Д. Фромкіна та молдавського – Ф. Ангелі [23, с. 11, 13–14].

Натомість, аналізуючи науково-теоретичний доробок сучасних вітчизняних науковців історик відзначив значний внесок у дослідження відносин двох країн, зроблений В. Сергійчуком, який першим присвятив увагу перебігу українсько-турецьких відносин у своїй праці, присвяченій зовнішньополітичній діяльності незалежної України в 1917–1922 роках [23, с. 17]. Йдеться про розділ монографії В. Сергійчука «Неусвідомлення України», який має важливе значення для дослідження турецького вектору української політики, завдяки публікації в ньому архівних документів і міркувань вченого [25, с. 351–374].

При цьому історик зауважив, що у публікації І. Дацківа «Дипломатія українських державних утворень у захисті національних інтересів 1917–1923 рр.» відносини з Туреччиною розглядаються значно вужче, ніж у монографії В. Сергійчука [23, с. 17–18]. З інших досліджень, які дотичні до проблеми українсько-турецьких відносин у 1918–1920 рр., Б. Сергійчук, не аналізуючи їх зміст, виділив дві статті В. Солдатенка про перебіг переговорів у Бресті, оглядову статтю І. Чернікова та публікацію Ю. Лаврова про діяльність турецької місії СВУ восени 1914 року [23, с. 16, 17, 19].

Проте науковець оминув увагою низку інших досліджень українських істориків, у яких розглядаються ті чи інші аспекти історії українсько-турецьких відносин від початку Першої світової війни до утворення СРСР. З-поміж них: монографії І. Патера про Союз визволення України (2000); Д. Веденєєва і Д. Будкова про становлення зовнішньополітичної служби України (2006); В. Головченка та В. Солдатенка про українське питання в роки Першої світової війни (2009); а також статті С. Адамовича, В. Головченка, Я. Дашкевича, М. Несука, Г. Турченко та інших науковців, які важливі для всебічного охоплення теми.

Натомість Б. Сергійчук здійснив у дисертації і окремих статтях найбільш повний до сьогодні історіографічний огляд турецької літератури з історії громадських і державних зв'язків двох країн у 1914–1922 рр.

Український історик охопив у своєму історіографічному огляді 24 монографій та статей турецьких авторів і ще одну – американського історика С. Шоу, але більшість із них (13 публікацій)

охарактеризував у обсязі анотацій – одним-трьома реченнями. Зміст ще однієї групи турецьких публікацій, повністю або переважно виходить за межі окресленої в дисертації Б. Сергійчука і нашій роботі першої чверті ХХ ст., але також аналізується істориком. Прикладом цього є найбільш розлога характеристика українським дослідником праць професора Анкарського університету Акдеса Курата.

Б. Сергійчук відзначив, що А. Курат у своїй праці про турецько-російські стосунки з 1798 по 1919 роки [5] розцінив незалежність України, визнану у 1918 р. Берестейським договором, як закономірне явище і один з вирішальних чинників протидії російським намірам захоплення протоку Босфор і Дарданели та експансії на інші землі Османської імперії. Встановлено, що турецький історик ставить берестейську угоду “Про мир і дружбу” 9 лютого 1918 р. між Османською державою і УНР вище за договір 2 січня 1922 р. “Про дружбу і братерство” між Анкарським Урядом і УСРР. Спостережено також конфіденційні наміри турецького керівництва щодо підтримки створення в Криму ісламської кримсько-татарської держави під протекторатом Туреччини на противагу встановлення гегемонії України на Чорному морі [23, с. 19–20].

Після цього історик розглянув монографію А. Курата «Історія Росії (від початку до 1917 року)», у якій про Україну йдеться лише у зв’язку в діяльністю гетьмана Петра Дорошенка і коротко охарактеризував ще три публікації турецького науковця про міжнародні події ХVІІІ ст. [23, с. 21–22]. Подібна практика хронологічно далеких від теми і чималих за обсягом вставок, зокрема турецьких переказів сучасної історії України, застосована Б. Сергійчуком і в ході розгляду інших публікацій. Йдеться про дослідження, у яких Україна не згадана або коротко згадана з-поміж матеріалів інших періодів лише у зв’язку з угодою у Брест-Литовську 1918 р. (Р. Учарйол, Ю. Х. Байюр) чи договором 1922 р. в Анкарі (С. Соніель, І. Сойсал). Ще дві публікації, залучені науковцем до історіографічного огляду, стосуються відносин українців і кримських татар – газетна стаття Е. Киримала і спогади Дж. Сейдамета [23, с. 20, 22–25]. Більш детально останнє історичне джерело Б. Сергійчук проаналізував у окремій статті [20].

Український історик окремо відзначив високий професійний рівень двох праць Хакана Киримли, який ґрунтовно дослідив діяльність Союзу визволення України в Туреччині, починаючи з 1914 р. [4], та українсько-турецькі дипломатичні

відносини у 1918–1921 роках [3]. Проте чомусь обмежився згадкою про наукові статті Х. Киримли в одному реченні, уникнувши їх історіографічного аналізу.

Таке упущення може частково пояснюватися тим, що раніше Б. Сергійчук у своїй історіографічній статті досить детально дослідив зміст дослідження Х. Киримли [22]. Останній високо оцінив роль першої з часів козаччини української місії на теренах Османської імперії у відновленні історичних зв’язків двох народів, яку організував Союз визволення України у 1914 р. [4, с. 182–185]. Український науковець відзначив, що Х. Киримли доволі детально і документовано дослідив як представництво СВУ в Константинополі, підтримане Центральними державами, розгорнуло пропагандистську діяльність не тільки у столиці, а й у середовищі російських військовополонених. Тобто йдеться про українців з Наддніпрянщини, що попали в полон у складі російської армії (переважно моряків-чорноморців), яких представник СВУ в Туреччині М. Басок-Меленевський сподівався загітувати для участі у «Константинопольській акції».

Б. Сергійчук простежив рецепції турецького історика на участь СВУ у цьому проєкті висадки турецьких експедиційних сил на Кубані та Кавказі, до складу яких мав увійти підрозділ СВУ, для інспірації антиросійського повстання з одночасним виступом українських моряків Чорноморського флоту [22, с. 183–185]. Хоча акція не вдалася, головним чином через зміни у міжнародній ситуації і на арені бойових дій, у 1914 р. відбувалися інтенсивні контакти М. Меленевського та інших восьми членів місії СВУ з представниками турецьких урядових, військових кіл, спецслужб, журналістів, громадськості.

Найбільше місця у статті Б. Сергійчука, як і в дисертації, відведено двом публікаціям А. Курата, з яких тільки одна, про турецько-російські стосунки, містить інформацію про Україну в контексті перемовин делегації УНР у Брест-Литовську з дипломатами Четверного Союзу [5]. У ній викладено, в основному, але дещо ширше, той же матеріал, що і в історіографічному підрозділі дисертації, та, додатково, нахабні викрутаси і ультиматуми на цих переговорах більшовицької делегації під орудою Л. Троцького. Переказуючи роботу А. Курата, історик зауважив, що Л. Троцький намагався перешкоджати підписанню окремих угод між Україною та чотирма союзними державами, проте турецька делегація нагадала проголошений радянською стороною принцип “права

націй на самовизначення” і визнала за українцями виключне право самим вирішувати свою долю [22, с. 187].

Відносно багато уваги у статті Б. Сергійчука надано аналізу спогадів Джафэра Сейдамэта Киримерэ – колишнього високопосадовця проголошеної Курултаєм 9 грудня 1917 р. Кримської Народної Республіки [2]. Історик наводить думку Дж. Сейдамэта про те, що його уряд був задоволений здобуттям Україною незалежності, яка таким чином забезпечувала Крим від зазіхань Росії, але мав підстави побоюватися, що Київ перехопить імперську роль у Москві. Тому політик, підтримуючи незалежність України, виступав проти входу Криму до її складу і звертався у 1920 р до товариства “Аквам” у Лозанні та до Начальника польської держави Ю. Пілсудського щодо надання “Кримського мандату” Польщі [22, с. 192–194].

Наприкінці історіографічного підрозділу Б. Сергійчук висловив сподівання, що розглянуті ним роботи слугуватимуть важливим джерелом для вивчення українсько-турецьких відносин, але не надав історіографічний висновок у своєму дослідженні.

Ще одне, перше за часом, дослідження Б. Сергійчуком турецької наукової літератури було присвячене дипломатичним стосункам двох держав упродовж всієї їх історії. Тому українсько-турецькі дипломатичні відносини УНР і Української держави з Туреччиною у 1918–1921 рр. у цій публікації представлені лише довідково, як невеликий фрагмент роботи [21].

Крім історіографічних студій, Б. Сергійчук знаходив, описував і досліджував історичні джерела, в тому числі введені в науковий обіг іншими дослідниками. Зокрема, у своїх джерелознавчих розвідках історик відзначив внесок у прирощення знань професора Стамбульського університету Мехмета Ф. Фурата, який адаптував до сучасної турецької мови виявлену в Османському урядовому архіві службову записку юридичного радника МЗС Османської Імперії 1920 р. щодо українських консульств і опублікував «Протокол консульський» 1921 р., укладений міністрами закордонних справ Ахмедом Ізет Пашою та Андрієм Ніковським [18, с. 158].

В іншій археографічній роботі історик охарактеризував виявлені М. Фуратом дипломатичні документи з Османського архіву та інші матеріали про відносини гетьманської Української Держави й Туреччини 1918 року [17]. У них, як дослідив Б. Сергійчук, зафіксовані факти визнання турецьким урядом повноважень послів М. Левитського,

а згодом і М. Суковкіна та звіти посла Османської імперії А. Мухтара-бея з Києва про становище України.

У дисертації Богдана Сергійчука проаналізовано також вагомий вклад у поповнення джерельного комплексу історії українсько-турецьких відносин Володимира Сергійчука, який віднайшов та опублікував низку архівних документів. Відзначено, що В. Сергійчук виявив у Національному архіві Канади документи про діяльність Союзу Визволення України в Туреччині, опублікував листи українських дипломатів з Центрального військового архіву у Варшаві, матеріали військового аташату Посольства України в Туреччині, увів до наукового обігу змістовний звіт посла М. Левитського із Стамбула тощо [23, с. 16–17].

У другому підрозділі першого розділу дисертації Б. Сергійчук коротко охарактеризував низку збірок опублікованих документів і мемуарів учасників подій, що виходить за рамки історіографічного дослідження.

Що стосується конкретно-історичних досліджень українсько-турецьких зв'язків періоду Великої війни 1914–1918 рр., то спеціальних, окремих публікацій Б. Сергійчука не виявлено. Певний виняток становить невелика за обсягом оглядова стаття, з ілюстраціями документів, про відродження цих зв'язків, починаючи від прибуття представників СБУ в Константинополь і закінчуючи мирною угодою 9 лютого 1918 р. і прибуттям посольства УНР М. Левитського [16].

Проте цей період досить предметно охоплений у монографіях, насамперед у дисертації і спільній з В. Сергійчуком праці «На межі двох світів» [24]. Окремі підрозділи виділені дослідженню діяльності представництва СБУ у Константинополі у роки Першої світової війни та встановленню дипломатичних відносин УНР з Туреччиною. Зміст цих підрозділів в основному ідентичний, тому доцільно проаналізувати їх сукупно.

На початку обох праць історик дослідив місце України та Туреччини у геополітичних планах воюючих країн, зупинившись (більше в монографії) на імперських проектах Росії. Зокрема, привертають увагу наведені істориком документи про цинічні і нахабні плани царя Миколи II, доведені російським послом у Парижі і Лондоні 4 березня 1914 р. Росія зазіхала на Константинополь, береги протоку Босфор-Дарданелли з її берегами, південну Фракію по лінії Енос-Мідія, острови Імброс і Тенедос (Бозджаада. – Г. Г.) в Егейському морі [24, с. 146–147]. Апетити агресора зростали і 21 листопада цього року Микола II представив

свої умови миру французькому послу Палеологу: «Турки мають бути вигнані з Європи»; «Лінія Енос- Мідія має бути кордоном між Росією й Болгарією» [24, с. 147]. Планувалося також приєднання Вірменії і територій Малої Азії для переселення росіян та ін. [24, с. 149]. Як простежили батько і син Сергійчуки, здавалось би, утопічні плани російських загарбників набули реальності у серпні 1916 р., коли голова ради міністрів Росії Б. Штюрмер сповістив царя, що «Франція і Великобританія не виставлять ніяких заперечень проти того» [24, с. 168].

У дослідженнях Б. Сергійчука зауважено, що позаяк у плани Москви входило і завоювання всієї України, то українські і османські політики розуміли важливість союзу проти спільного ворога. Відповідно СВУ, в узгодженні з урядами Німеччини та Австро-Угорщини, надіслала свою місію в Константинополь для налагодження контактів з османами.

У дисертації наведено текст звернення СВУ до турецького народу, опублікований у часописі організації, на початку якого викладено заклик: «Турки! Сього чинного виступу Отоманської імперії чекають не лише одноплемінники й одновірці ваші – а й інші пригноблені Росією народи. Чекає його й наша Україна, розкішний й багатий край, з старим мільоновим славянським населенням, найбільш гнетеним у Росії з усіх інших» [10, с. 8].

Відповідно, як зазначив історик, вже на третій день після прибуття кривника місії СВУ М. Меленевського до Константинополя у жовтні 1914 р. його прийняв і висловив підтримку Україні міністр внутрішніх справ Талаат-бей. Про це говорив і фактичний диктатор країни Енвер-паша: «Туреччина допоможе вам здійснити ваші державницькі змагання, бо самостійна Україна буде нашим найліпшим забезпеченням. Ми маємо спільного історичного ворога – Московщину, і тому ваші стремління є зрозумілі і симпатичні для кожного турка...» [23, с. 55].

Досліджено також, що в Німецькому народному домі в Стамбулі було влаштовано великий прийом на честь українських представників за участю чиновників МЗС Туреччини, Генштабу, відомих політиків і преси, яка відразу надала свої шпальти Л. Цегельському, С. Барану та іншим діячам СВУ.

Б. Сергійчук відзначив, що у листі до урядів Центральних держав (Німеччини, Австро-Угорщини і Туреччини) СВУ виклав проект своєї Бойової управи про створення Української держави на всіх етнічних українських землях, включно з

кубанськими. Для визволення Кубані в рамках «Константинопольської акції» розроблявся план десанту на її терени турецького корпусу включно з 500 українців-військовополонених, що перебували в таборах Туреччини та інших країн [23, с. 57]. Пізніше, в листі від 20 грудня 1914 року до німецького й австрійського урядів О. Скоропис-Йолтуховський наголосив на потребі підготовки населення Кубані до наміченої експедиції, аби «вони пляновану з Константинополя акцію признали не національно-турецькою, ворожою для них як українців, а навпаки, політично для них корисною» [24, с. 160]. При цьому, як досить детально досліджено в монографії, діячі СВУ не обмежувалися виключно українським напрямом, а системно співпрацювали з представниками організацій інших народів, зокрема, грузинського, вірменського, персидського, тюркських народів, з метою повстання на Кавказі та визволення з російського ярма [24, с. 161–167].

Науковець простежив перипетії дипломатичної та військової підготовки «Константинопольської акції» в тому числі підбору корпусу добровольців у таборі військовополонених у Фрайштадті (Верхня Австрія) та його командира, екіпіровки і транспортування. Проте операція зірвалася не з вини українців. Як зазначив Б. Сергійчук, у листопаді 1914 року Енвер-паша, загалом підтримуючи операцію, назвав її умовою досягнення турецького контролю на Чорному морі, що було недосяжним завдання через співвідношення сил на російсько-турецькому фронті на користь Росії, та антитурецькі настрої більшості населення Кубані та України [23, с. 66].

Б. Сергійчук з'ясував, що, відмовившись від висадки українського експедиційного корпусу на Кубань, турецький уряд продовжив підтримку українців і їх союзників у Галичині. Історик навів рядки з часопису «Вістник Союзу Визволення України»: «Й ось тепер турецька армія іде до австрійської України боронити й визволяти українців від москалів» [23, с. 66].

Понад те у лютому, турецький уряд сприяв контактам діячів СВУ з полоненими українцями, що утримувалися на території Османської імперії, насамперед у таборі полонених та інтернованих Ізмід, де половину із близько 300 моряків склали етнічні українці [27].

Б. Сергійчук встановив, що члени СВУ спілкувалися також з турецьким населенням на периферії і навів повідомлення часопису цієї організації про віче з українського питання в Ізміді у лютому 1915 р., на якому на підтримку визволення України

виступили губернатор і куратор місцевої шкільної округи [23, с. 68].

У підсумку історик позитивно оцінив широку дипломатичну, пропагандистську і культурно-просвітницьку діяльність СВУ в Туреччині. Публікації і виступи діячів СВУ в турецькій пресі і на зустрічах з громадськістю у 1914–1915 рр. стисло розглядалися автором в окремій публікації з широкими хронологічними межами [19].

На думку істориків Сергійчуків, найбільшим успіхом місії СВУ в Константинополі стала декларація міністра Талаат-бея (одного з трьох фактичних керівників країни), опублікована 24 листопада 1914 року – перший у міжнародних відносинах документ, у якому за українським народом визнавалося право на створення незалежної держави. Українські історики погоджуються з Х. Кирилми щодо того, що діяльність СВУ була своєрідним прологом до визнання незалежності України Берестейською угодою 1918 року [24, с. 158, 170].

Б. Сергійчук і В. Сергійчук розглянули ще один мало досліджений сюжет діяльності українців у Туреччині – громадську організацію у Трапезунді – центрі Східної Анатолії, – захопленої російським військом навесні 1916 року. Після Лютневої революції 1917 р. тут утворилася Українська Громада із власним часописом "Вісті Української Громади у м. Трапезунді" за редакцією Г. Хиженка. У вересні 1917 р. Центральна Рада призначила М. Свідерського комісаром Трапезундського району, який, за допомогою СВУ, організував українізацію військових частин російської армії та скликання військового з'їзду. На початку 1918 р. українські моряки Трапезундської бази виїхали до Криму, і повідомили Центральну Раду про готовність служити Українській Народній Республіці, проголошеній 22 січня 1918 р. [24, с. 160].

Важливим епізодом українсько-турецьких контактів під час Першої світової війни, дослідженим Б. Сергійчуком, були події, пов'язані з Брест-Литовським договором УНР і Туреччини 9 лютого 1918 р. Історик виділив у дисертації підрозділ «Берестейський договір 1918 року як наріжний камінь відновлення українсько-турецьких відносин у новітні часи» [23, с. 75–92]. Як основні джерела дослідження у цьому підрозділі, крім архівних документів, використані праці Х. Кирилми і А. Курата, про які йшлося вище.

Б. Сергійчук зазначив, що на зустрічі двох делегацій 17 січня 1918 р. українська сторона, крім визнання незалежності УНР, порушила питання щодо надання дозволу на вільне проходження суден через протоки, які Туреччина обіцяла

відкрити для торговельних суден у мирний час та, з деякими обмеженнями, у військовий час. Натомість турецька сторона на чолі Талаат-пашою порушила питання демаркації південних кордонів України та власності колишнього російського Чорноморського флоту. Водночас турецька делегація збиралася добитися підтримки Україною мусульманських державних утворень на Кавказі та в Криму. 13 грудня 1917 р. Курултай кримських татар проголосив Кримську Народну Республіку і її керівники Н. Челебіджіхан і Дж. Сейдамет надіслали листи Талаат-паші з проханням добитися її незалежності [23, с. 86; 5, с. 369].

Відзначено, що внаслідок берестейських перемовин УНР та Центральні держави 9 лютого 1918 року уклали угоду, яка містила пункти: встановлення дипломатичних відносин; відмова від репарацій; обмін військовополоненими; налагодження торговельно-економічних відносин. Незважаючи на протидію більшовицької делегації, відбулося підписання окремих угод між Україною та чотирма союзними державами, включно договором про мир та дружбу з Туреччиною [3, с. 293; 24, с. 177].

Наголошено, що додатковою угодою двох країн 12 лютого 1918 р. Османська імперія визнала Україну як повністю незалежну державу, що передбачало встановлення дипломатичних відносин, обмін послами і консульськими установами [16, с. 62]. Історики навели повний текст цього архівного документу, яким регулювалися також питання відшкодування матеріальних втрат і громадянських прав населення, повернення військовополонених та інтернованих осіб, налагодження торговельних відносин, поштово-телеграфного зв'язку тощо [24, с. 178–181].

У дисертації і монографії відзначено велике історичне значення першого визнання української національної держави для подальшої боротьби за державність і соборність України та для розвитку українсько-турецьких стосунків. Історик зауважив також стратегічне значення цієї події, яка підірвала імперські наміри Росії: «Для Оттоманської імперії визнання України в Бересті було поворотом до цілком натуральної і традиційної тенденції, яка ще з ХУП ст. мала за мету обов'язково перешкоджати формуванню на берегах Чорного моря такої занадто міцної держави, що могла б зазіхати не тільки на сферу впливів Блискучої Порти, а й на її столицю» [23, с. 87].

Водночас історик висловив згоду з думкою Х. Кирилми про те, що Брест-Литовський мирний договір між Центральними державами та

Українською Народною Республікою 9 лютого 1918 р. став першим кроком до закінчення війни на «Східному фронті» і мав велике міжнародне значення [23, с. 80].

У роботах Б. Сергійчука зазначається, що активний початок діяльності у першого посла УНР в Туреччині Миколи Левитського і теплий прийом у Стамбулі, давали сподіватися на успішний розвиток взаємовідносин між двома державами. Але коли український представник дізнався про державний переворот 29 квітня 1918 р., він відмовився служити режиму гетьмана, і уряд Павла Скоропадського відкликав його для праці в Міністерстві закордонних справ Української держави. Відсутність посла тривалий час давалася взнаки, оскільки Україна мала низку проблем, як наприклад повернення з Туреччини деяких кораблів Чорноморського флоту, налагодження телеграфного зв'язку між двома країнами, поставок товарів тощо [23, с. 92–94, 96].

Відзначено, що після довгих зволікань новий посол М. Суковкін прибув до Царгороду лише 30 жовтня 1918 р., незадовго до падіння гетьманського режиму, тому він вже не мав часу на розгортання своєї діяльності. Його найбільшим успіхом стала причетність до визнання Українського Чорноморського Флоту після підписання 30 жовтня 1918 р. Мудроського перемир'я представниками Великої Британії та султанського уряду Османської імперії, що означало капітуляцію останньої. Представник Антанти і посол підписали спеціальну угоду щодо українського флоту, яка містила пункти про передання потрібної частини кораблів і пароплавів французькому війську у разі його висадки в українських портах, «як того просить у віце-адмірала Амета п. Суковкін» [24, с. 190].

Опираючись на спогади учасників подій, радника посольства Л. Кобилянського, військового аташе у Константинополі Остафіїва та наступного посла О. Лотоцького, Б. Сергійчук охарактеризував М. Суковкіна як проросійського діяча, який припинив діяльність посольства з приходом до влади Директорії УНР. Зокрема, наведено свідчення полковника Остафіїва про результати проросійської діяльності гетьманського посольства: «назва “українець” в офіційних колах і

широких громадянських верствах населення Царгороду зовсім невідома. Всі вважають українців за росіян» [23, с. 97]. Історик не зауважив ще одного свідчення у праці Х. Кирилли: коли 1918 р. Вселенський патріарх (місцєблюститєль Дорофєй Прусський. – Г. Г.) відвідав українську делегацію у Константинополі, М. Суковкін заявив про єдність російської та української церкви [11].

Наступний період українсько-турецьких відносин, пов'язаний політикою Директорії і діяльністю посольства О. Лотоцького, також досліджений Б. Сергійчуком, але виходить за межі світової війни і хронологічні рамки нашої роботи.

Висновки. У результаті бібліографічного пошуку, було віднайдено і опрацьовано дев'ять публікацій Б. Сергійчука (одна у співавторстві): чотири конкретно-історичного змісту, три археографічного, дві – історіографічного.

Підсумовуючи огляд досліджень Б. Сергійчуком наукової літератури з історії українсько-турецьких відносин 1914–1918 рр., вважаємо, по-перше, що основним досягненням науковця є введення в науковий обіг та коментарі турецькомовних документів і опублікованих праць, значна частина з яких була недоступна та невідома українським дослідникам. По-друге, у своїй дисертації історик здійснив найбільший за обсягом аналіз історичних та історіографічних джерел з історії українсько-турецьких взаємин першої чверті ХХ ст.; по-третє, історіографічні дослідження історика хибують переважанням описового методу, переказом змісту без критичного аналізу, що надає їм скоріше бібліографічного характеру. По-четверте, конкретно-історичні дослідження зв'язків двох народів у 1914–1918 рр. мають аналітичний характер та ґрунтовну джерельну базу. Проте, якщо дисертації і статтям автора притаманний деякий ухил у фактологію, то в монографії Богдана і Володимира Сергійчуків органічно поєднуються аналіз і синтез та концептуальний підхід.

Загалом праці Б. Сергійчука засвідчують не тільки глибоке знання теми українсько-турецьких відносин у 1914–1918 рр., але і їх джерельної бази, в тому числі турецькомовної, що відрізняє їх від більшості вітчизняних дослідників і потребує подальшого історіографічного осмислення.

Список літератури:

1. Hasanov G. Turkish vector of activity of the Union for the Liberation of Ukraine in the works of Ivan Pater. *XIII International Scientific and Practical Conference «Modern science: theoretical and practical view»*, July 23–24, 2024, Madrid. Spain. Madrid, 2024. 29 p. P. 7–12.
2. Kırimer C. S. *Bazı Hatıralar*. İstanbul, 1993. 327 s.

3. Kırımlı H. Diplomatic Relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic, 1918–21. *The British Academy. Middle Eastern Studies*. V. 34. N. 4. October 1998. Special Issue. Turkey before and after Atatürk. Internal and External Affairs. Edited by Sylvia Kedourie. 201–239 s.
4. Kırımlı H. The Activities of the Union for the Liberation of Ukraine in the Ottoman Empire during the First World War. *The British Academy. Middle Eastern Studies*. V. 34. N. 4. October 1998. Special Issue. Turkey before and after Atatürk. Internal and External Affairs. Edited by Sylvia Kedourie. S. 177–200.
5. Kurat A. N. Türkiye ve Rusya: XVIII. Yüzyıl sonundan Kurtuluş Savaşına kadar TürkRus ilişkileri (1798–1919). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya yayınlari: 180, 2011. 755 s.
6. Şamsutdinov A.M. Mondros'tan Lozan'a. Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı tarihi 1918–1923. İstanbul, 2007. 430 s.
7. Адамович С. Українсько-турецьке військове співробітництво в роки Першої світової війни. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка: Серія «Історія»*. 2002. Вип. 2. С. 114–118.
8. Гасанов Гара огли. Сучасні дослідження архівних документів з історії українсько-турецьких відносин 1918–1920 рр.: історіографічний вимір. *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Інтеграція українських наукових досліджень в міжнародний простір: регіональний аспект»*. 19 квітня 2024 р. / Уклад.: Л. Полякова, В. Цибульська, О. Нещи. Дніпро: «Середняк Т.К.», 2024. С. 19–24.
9. Гудзь В., Гасанов Г. Особливості дослідження участі Союзу Визволення України в організації «Константинопольської акції» 1914 року. *Старожитності Лукомор'я*. 2024. № 4. (25). С. 40–55.
10. До турецького народу. Відозва Союзу Визволення України. *Вістник Союзу Визволення України*. 1914. Ч. 2. С. 8–9.
11. Кирилми Хакан. Дипломатичні відносини між Османською імперією і Українською Демократичною Республікою, 1918–1921 рр. (30 січня 2013): URL: <https://www.ucreainarma.org/forum/viewtopic.php?f=5&t=17&start=20>
12. Матяш І. Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність. Київ : Інститут історії України НАН України, 2019. 556 с.
13. Петренко І. Є. Політико-дипломатична діяльність українських національних урядів у Чорноморському регіоні (1917–1920 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Київ, 2016. 17 с.
14. Попенко Я. Українсько-турецькі міждержавні взаємини впродовж 1914–1920-х рр.: історіографічний огляд. *Українознавчий альманах*. 2014. Вип. 16. С. 286–291.
15. Реєнт О., Янишин Б. Сучасна українська історіографія Першої світової війни: основні напрямки наукового пошуку. *Війна: держава, суспільство, особа. Збірник наукових статей / гол. ред. В. Смолій*. Київ: Інститут історії України, 2023. С. 40–75.
16. Сергійчук Б. Відродження українсько-турецьких відносин на початку ХХ століття. *Зовнішні справи*. 2013. № 8. С. 60–63.
17. Сергійчук Б. В. Документи з Османського архіву про відносини Української Держави й Туреччини в 1918 році. *Національна та історична пам'ять: збірник наукових праць*. Вип. 7. Спецвипуск: «Павло Скоропадський – останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)». Київ : ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 226–232.
18. Сергійчук Б. В. Документи з Османського архіву про розвиток консульських відносин між УНР і Туреччиною в 1920–1921 роках. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2013. Вип. 20(1). С. 156–160.
19. Сергійчук Б. Україна Туреччина: історичні зв'язки і сучасність. *Україна і Схід: панорама культурно-спільнотних взаємин / ред. В. Сергійчук*. Київ, 2001. Вип. 1. С. 117–137.
20. Сергійчук Б. Спогади Джафера Сейдамета як джерело до українсько-турецьких відносин 1917–1920 років. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1999. Вип. 2. С. 117–119.
21. Сергійчук Б. Сучасна турецька історіографія про дипломатичні стосунки Туреччини і України. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 1998. Вип. 1. С. 52–57.
22. Сергійчук Б. Сучасна турецька історіографія про українсько-турецькі зв'язки в XVII–XX століттях. *Сходознавство*. 2009. Ч. 48. С. 175–196.
23. Сергійчук Б. В. Українсько-турецькі відносини в першій чверті ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02. К., 2011. 223 с.
24. Сергійчук Б., Сергійчук В. На межі двох світів. Українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку ХХІ ст. Київ : Сергійчук М.І., 2012. 322 с.
25. Сергійчук В. Неусвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917–1922 роки з аналізом сьогодення. Львів : Свічадо, 2002. 704 с.

26. Сергійчук В. Турецький вектор українських самостійників. *Історичний журнал*. 2006. № 6. С. 93–104.
27. Срібняк І. Національно-освідомлююча діяльність СБУ в таборі полонених та інтернованих Ізмід (Османська імперія) на початку Першої світової війни: невідомий документ з фондів ЦДАГО України. *Архіви України*. 2019. Вип. 2(319). С. 242–251.
28. Туреччина й Україна. *Енциклопедія Українознавства: словникова частина / під ред. Володимира Кубійовича*. Париж-Нью-Йорк, 1980. С. 3279–3283.

Hasanov G. UKRAINIAN-TURKISH RELATIONS DURING WORLD WAR I IN THE RESEARCH OF BOGDAN SERHIYCHUK

This article analyzes the scientific work of one of the well-known researchers, Bohdan Serhiychuk, on the history of Ukrainian-Turkish relations during World War I. A systematic and comprehensive analysis of B. Serhiychuk's scientific work on the subject, which consists of nine publications, including a monograph and a dissertation, is carried out within a broad chronological framework. The researcher's achievements in studying scientific literature and historical sources reflecting the alliance between Ukraine and the Ottoman Empire during World War I are analyzed. The researcher's scientific contribution to the accumulation of knowledge about individual facts and events in the history of Ukrainian-Turkish relations in 1914–1918 has been clarified. These include facts from the history of the socio-political, propaganda, and educational activities of the Union for the Liberation of Ukraine in Turkey, the circumstances surrounding the signing of the Treaty of Brest-Litovsk on February 9, 1918, between the two countries, and the establishment of diplomatic relations, etc. The peculiarities of the historian's creative style and the balance between theory and facts in his research are substantiated. It has been established that the monograph by Bohdan and Volodymyr Serhiychuk, "On the Border of Two Worlds," organically combines analytical and synthetic methods and a conceptual approach. It is argued that Serhiichuk's works demonstrate not only an understanding of Ukrainian-Turkish relations in 1914–1918, but also a deep knowledge of their source base, including Turkish-language sources. It is noted that this circumstance favorably distinguishes the author's works in the Ukrainian scientific community, therefore there is a need and opportunity for their further historiographical analysis.

Key words: *historiography, publications by B. Serhiichuk, Ukrainian-Turkish relations, Ottoman Empire, Union for the Liberation of Ukraine; diplomacy of the Ukrainian People's Republic, Treaty of Brest-Litovsk.*

Дата надходження статті: 01.10.2025

Дата прийняття статті: 16.10.2025

Опубліковано: 05.12.2025